

הפלא האפל

"זאת חקת התורה", כך נפתחת הפרשה המתארת את הכנת 'מי החטאת' על בסיס אפר פרה אדומה. במי החטאת היו אבות אבותינו משתמשים לטהרה מטומאת מת. הרבה דנו חכמים על משמעות מצווה זאת, והתווכחו עם חכמים לא יהודיים עליה. הם הדגישו את המיוחדות שבמצווה, שבאה לידי ביטוי בולט בפרט אחד. 'מי החטאת' נועדו לטהר בני אדם טמאים. והנה אלה שעסקו בהכנתם נטמאו. העובדה של משהו "המטהר טמאים ומטמא טהורים" מפתיעה ופרדוקסלית. אך היא לא עומדת לבדה. היא מייצגת, תופעה רחבה יותר, את היותנו מוקפים פרדוקסים.

לפני כמה ימים סירבה וועדת השמות של עיריית ירושלים לקרוא רחוב על שמו של ישעיהו ליבוביץ ז"ל. זאת תעודת עניות וקטנות מוחין. אך מעשה זה, מחייב אותנו, לשוב ולהזכיר אותו ואת הגותו. הרבה מדבריו הרגוזו רבים, לפעמים בצדק. אלא שעלינו לסלוח לו, תוך הבנה שלשונה החדה והפרובוקטיבית אפשרה לו לבצע נס גלוי, לפרוץ את שערי אמצעי התקשורת הנעולים כמעט הרמטית, בפני כל מחשבה עמוקה ודעה בעלת ערך מתמיד. ואכן נתעלם כאן מדעותיו הפוליטיות של ליבוביץ' ונפנה להיבט אחר, יסודי יותר, בהגותו שיחזיר אותנו לפתיחתה של פרשתנו ולסוגיית הפרדוקסים. אך לפני שנדון בכך חייבים אנו להתייחס לעצם מושג הפרדוקס, המאתגר את העקרונות הבסיסיים ביותר של תפיסותנו הרציונליות. אנסה להסביר תופעות אלו בעזרת משל, לדעתי יותר ריאליסטי ממה שנראה במבט ראשון.

אחת הבעיות שאנו חיים יום יום, היא בעיית הצומת הגורם לפקקי תנועה איומים, אף כשהוא מרומזר. הפתרון מצוי כמובן בבניית מחלף. הכבישים הנפגשים ימצאו במפלסים שונים, ומערכת נתיבים ולולאות תאפשר את החיבור ביניהם. כדי שהגישה תהיה אפשרית מכל כיוון לכל כיוון, יש צורך לבנות מחלף בצורת עלי תלתן, ולפעמים להשתמש בנתיבים או לולאות בקומות נוספות. המחלפים משתכללים כל הזמן, ואין לי ספק שתמיד נופתע במה שניתן לעשות. ומעשה שלא היה כן היה במדינת פננגואה. שני מחלפים נבנו שם בזמן האחרון, ונקראו על שמם של שני תורמים חשובים. באחד, מחלף ע"ש Escher, בתכנון משרד התחבורה, מוליכים נתיבים נוחים את הנהגים הנכנסים למחלף, אך כשהם בתוכו, הם אינם מסוגלים לעזוב אותו. בשני, מחלף קפקא – נבנה גשר מרשים, אך על פי דרישת משרד האוצר, ללא נתיבים המובילים מכביש לכביש.

שני חלומות הבלהות האלה, הרגילים במדינת פננגואה, מתקיימים לפעמים במדע ובפילוסופיה. המחלף הראשון הוא מחלף ה'קושיות' מהן אין מוצא, כפרדוקס 'ידיעה ובחירה', לפי רבי נחמן מברסלב, דהיינו ידיעת העתיד הא-להית מול החרות האנושית. המחלף השני הוא מחלף השאלות-ללא-תשובה, שאלות שליבוביץ עסק בהן. הקושיות והשאלות שבפיסיקה המודרנית ידועות במידת מה. ליבוביץ' הדגיש פליאות אחרות: בתורשה ובהתפתחות, ובעצם

מהות החיים. אולם, הפרדוקס בה"א הידיעה, מקנן לפי ליבוביץ בחיינו היומיומיים, ועליה אין אנו שמים לב. כיצד נעשית הפעולה הבנלית של הרמת יד? זאת 'הבעיה הפסיכופיסית'. כיצד מתקשר עולמי הנפשי, רשות היחיד של תודעתך, לעולם הפיסיקלי בו מצוי גופי, לרשות הרבים המשותפת לכולנו. כיצד מתחברים שני הכבישים? אליבא דליבוביץ המדע והפילוסופיה לא מוסגלים כלל להגיע לפיתרון. האנושות תחייה עם פליאה זאת כל ימי חייה.

מעתה נוכל להבין קצת יותר את החידה הגדולה ששמה היה ישעיהו ליבוביץ. לכאורה, כל אתאיסט מצוי יכול היה להזדהות עם דבריו. עבורו, וליבוביץ מסכים אתו, העולם מתואר על יד המדע. אלא שהאתאיסט לא שם לב, לתופעה "כאילו" שולית, הפרדוקסים. לפי ליבוביץ, המאמין הגדול, הפרדוקסים מצביעים על 'משהו' אולי 'מישהו', אם ניתן להשתמש במילים סתמיות אלו, המצוי מעבר לעולם שהמדע מכיר, 'משהו', שעבור התבונה לוט בערפל. אין בפספורט של הפילוסופיה ויזה להגיע למשהו זה. השפה ענייה כדי לתאר את מה ש'מעבר'. הדרך היחידה להתייחס אליו היא המחווה ההלכתי, המצוות. ליבוביץ שמר בקפדנות על גבולות השפה. מכאן שתיקתו, שתיקה רועמת של מאמין גדול, שתיקה כל כך מוצלחת, שהיא כלל לא נשמעה. אני ארשה לעצמי להפר את שתיקתו, לחטוא בהעזה לא ליבוביץ'אניות ולומר: שם בערפל מצוי הא-להים.

האל"ף

כיצד אומרים פרדוקס בעברית? אבות אבותינו השתמשו בשורש פל"א כדי לבטא את מה שמעבר להשגתנו. "פִּי יִפְּלֵא מִמֶּךָ דְּבָר לְמִשְׁפָּט" (דברים יז, ח) נאמר לשופט. על הפלא כפרדוקס עמדו המקובלים. עבורם, הפלאות מצביעות על כך, שאנו, בני אנוש, הגענו לגבול ההבנה הרציונלית. הפרדוקסים מעין משמר הגבול של הידע האנושי. על גבול זה מצביעה הסימבוליקה הקבלית-חסידית, באמצעות הספירה העליונה 'כתר'. ספירה זאת מסומלת באות אל"ף, ששמה מכיל בתוכו רמזים נסתרים. על כך מצאנו ב'ספר הפליאה' (כשמו כן הוא) – ספר קבלי הבנוי כדושיח בין סב לנכדו. באחד הקטעים הם משוחחים על האות אל"ף:

- מהו אלף?

- פלא אפל. פלא, במופלא ממך אל תדרוש, אפל, שלא תוכל להשיגהו,

אי אפשר לעבור את גבול הפלא האפל. וכאילו כדי שלא נאבד את הקשר עם פרשתנו, מוסיף ספר הפליאה ומבקש לראות רמז נוסף. המילה אל"ף מכילה בתוכה אות 'פא' או 'פה', ו"פה היא מידה [כלומר ספירה] הנקראת פרה אדומה". זאת היא מדת מלכות. אכן, על פי הקבלה, ספירת 'מלכות' היא 'אני' ו'כתר' הוא 'אין'. אנו חייבים לעלות 'מה'אני', ומתבוננתו ושפתו ('ה'פה') של האני, לאותה מדרגה האחרונה, שהיא עבור תבונתנו 'אין'.

הפלא מהווה גבול עבור האדם. לעומת זאת בשם "אֵל-לֹהִי כָּל בְּשָׂר" נאמר: "הֶמְמָנִי יִפְּלֵא כָּל דְּבָר" (ירמיהו לב, כז). דברים אלה מהדהדים בברכת-משנה אחת המברכת על הפלא: "ברוך אתה ה' רופא כל בשר ומפליא לעשות" (שולחן ערוך, אורח חיים ו, א). כך מסתיימת אחת הברכות

האינטימיות שבמסורת היהודית, ברכת 'אשר יצר', שגם לחילוניים "מותר" לברך. ברכה זאת נאמרת אחרי עשיית צרכינו הביולוגיים, שעד עתה, אף גסות הקולנוע והטלביזיה (כמעט) השאירה אותם בצנעתם. מה פשר ברכה זאת? זאת כמובן ברכה על ברכת האפשרות לעשות את צרכינו, שהוא, כדברי ר' יהודה הלוי בחלק השלישי של הכוזרי, מעשה בהמי בו תלויים חיינו והרגשתנו: "כמה גדולה ברכה זו לפי תכנה וכמה מתוקנות מלותיה לכל מי שמתבונן בה בעין אמת... וחותמת... 'ומפליא לעשות' להורות על הפלא המיוחד לבעלי החיים שברא להם הא-ל כח הדוחה". ר' משה איסרליש (הרמ"א) מוסיף בהערה לשולחן ערוך טעם נוסף: "ועוד יש לפרש ש'מפליא לעשות' במה ששומר... וקושר דבר רוחני בדבר גשמי". מצאנו כאן לפי ליבוביץ, אינטואיציה של פרדוקס הקשר גוף-נפש.

בעקבות הרמ"א הלכו גדולי החסידות, שהשתמשו בשפת ימי הביניים, ודברו על חומר וצורה. מתוך כך הם הרחיבו את הפלא שב'מפליא לעשות'. בעל ה'מאור עינים' (בפירושו לשיר השירים) מדבר על הנס שבקשר בין צורה וחומר "של כל דבר ודבר", שהרי "חומר וצורה הם שני הפכים בנושא אחד ומי [מחבר אותם]... הקב"ה". כמו שכתוב "בשולחן ערוך 'ומפליא לעשות' ". פלא זה בא לידי ביטוי בחיבור בין האותיות, שהם חומר, לבין מה שכלול בתוכם "החיות... השכל והפנימיות המכוון בהם". זהו פלא שהרבה מהפוסט-מודרמניסטים מנסים להעלים. הם הלוא מאמינים במלים ולא בפנימיות שבהן. תלמידו הגדול של הבעל שם טוב, בעל התולדות יעקב יוסף (פרשת שלח, י) הוסיף חיבור פרדוקסלי נוסף, חיבור חברתי. זהו החיבור בין אנשי הצורה ואנשי החומר: "וכמו שכתב הרמ"א באורח חיים 'ומפליא לעשות שקשר דבר רוחני בגשמי'. כך הוא החיבור בין "[איש] המוני הנקרא חומר, עם אנשי שלומי ישראל בעלי צורה". הרבנים, גדולי החסידות והאינטלקטואלים (לא אלו שבגדו ביעודם), הם אנשי הצורה. חבל שאנשי החומר, לא יכלו לפני כמה ימים לכבד איש הצורה, זהב שלפעמים מצוי בבוץ של המציאות העכורה, כשהוא מנסה להרים אותה.